ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST, KULTURU I KNJIŽEVNO PREVOĐENJE

Future Insights
No. 2 - Year 9
06/2019 - PUB.1

Jasmina Vojvodić, University of Zagreb, Croatia

O konceptu početka i kraja u neomitološkoj svijesti

Proučavajući pojam neomita, kao suvremene inačice mitoloških koncepata u književnosti i kulturi, nametnula su se brojna pitanja. Zara Minc u svom je tekstu iz 1979. godine upozoravala na neomitološke romane ruskih simbolista, kada svijet umjetničkog teksta počinje sličiti mitu (Minc), a istaknuti proučavatelj mita Eleazar Meletinskij ukazao je na važnost novog mita u europskoj književnosti, misleći pritom na romane F. Kafke, J. Joycea, T. Manna i dr., jer proces mitologizacije nastaje kao posljedica razočaranja u ranije umjetničke, znanstvene i druge koncepte, ponajviše pozitivističke (Meletinskij). Vadim Rudnev u Rječniku kulture 20. stoljeća uvodi termin „neomitološke svijesti" kao glavne okosnice kulturnog mentaliteta novijeg doba. Neomitologizam je nastao kao reakcija na pozitivističku svijest 19. stoljeća, pa je gotovo sva književnost 20. stoljeća povezana s mitom, jer bježeći od racionalnog i znanstvenog (logos), stremi iracionalnom (mitos). Suvremena se književnost s jedne strane okreće izvorištu, početcima i postanku, a s druge je strane upućena na budućnost, na projiciranje kraja kao novog početka. Težište na kraju kao novom početku jedan je od osnovnih neomitoloških koncepata koji se obrađuju u ovom bloku i koji stoga i nosi naslov Pogled u budućnost. U suvremenoj kulturi, kako tvrdi Ahmetova, „mitološke predodžbe ne nestaju, nego se transformiraju i adaptiraju novoj kulturno-povijesnoj situaciji" (Ahmetova 10). Najvažniji koncept (neo)mita jest onaj o početku i kraju ili kozmogonijsko-eshatološki, koji podrazumijeva stvaranje (prijelaz iz kaos u kozmos) i razaranje (Strašni sud, Apokalipsa, prijelaz iz kozmosa u kaos). Kaos je univerzalno načelo i početak svakog mita i svake religije. Tek se iz kaosa kao polazne točke i ničega rađa kozmos koji teži uređenju i nekom obliku osmišljenog završetka, što ujedno znači da se svaka mitologija i religija u svojoj osnovi bave početkom i krajem. Dok je u mitovima središte interesa usmjereno na početak, na stvaranje svijeta, čime se tumači postojeći svijet, biblijska kozmogonija usredotočena je na kraj (vidi: Užarević). Središnji je fokus biblijskoga teksta stavljen na spasenje ljudskog roda. Svijet je stvoren prema

eISSN 1847-7755; doi: 10.15291/sic/2.9.pub.1

određenim zakonitostima koje potvrđuje božanska instanca, posebice uz naglašavanje i ponavljanje „I vidje Bog da je dobro" (Biblija, Post. 1.1-1.31), što je legitimacija učinjenog. Biblijski tekst, gledajući u cjelini, nije usmjeren na prošlost, na samo stvaranje koje je pisano kao izvještaj (vidi: Biblija, Post. 1.1-2.4a) u Knjizi o postanku, nego na komunikaciju Boga s čovjekom i zapravo na Sudnji dan, čime se zapravo sumira pobjeda dobra nad zlom. Kraj se tako nameće kao težište religijske svijesti, upravo zato što je kraj ujedno i novi početak. Kraj stoga ne znači uništenje, on je nada u novi Kristov dolazak i zapravo svaki početak. Nije neobično da se koncept kraja održao i aktualizirao u suvremenoj kulturi koja vapi za nadom u mogući novi početak ili neku vrstu nove (utopijske) nade. Profaniranje, nerijetko ironiziranje i travestiranje sakralnog koncepta zapravo je u svojoj suštini blizak upravo apokaliptičnom težištu (u smislu nade u novi dolazak). Suvremeni (neomitološki) tekst koji je umnogome desakralizirao koncept kraja-početka ili smrti-uskrsnuća, kao možda najsnažniji mitologem postaje otkošten mit ili mitska struktura bez „mesa", bez sakralnog uporišta, zadržavši pritom obilježje mitskog diskursa.

Budući da se interes za mit aktualizira u prijelomnim razdobljima, kao što su prijelomi stoljeća, aktualiziraju se i koncepcije o „kraju svijeta", o vremenu „poslije", poglavito što se slika svijeta ili „kraja vremena" gradi po logici „izokrenutog svijeta" ili pobjede antinorme nad normom, kada snaga kaosa prodire u svijet kozmosa (Ahmetova 223). Suvremena je popularna kultura u 90-im godinama zbog očekivanja milenijskog „kraja" ponudila brojne filmove katastrofe poput Armagedon a Michaela Baya iz 1998. godine, Dana nezavisnosti (Inependence Day) redatelja Rolanda Emmericha iz 1996. ili, primjerice, Žestokog udara (Deep Impact), redateljice Mimi Leder iz 1998. Naša je kultura potkrijepljena knjigama o kraju svijeta u popularno-znanstvenoj inačici, ali i u ozbiljnijim studijama, kao što su knjige Francisa Fukuyame Kraj povijesti i posljednji čovjek (The E nd of History and Last Man) i Kraj čovjeka? Naša poslijeljudska budućnost (Our Posthuman Future) iz 90-ih godina kojima autor donosi zaključke, a onda opovrgava svoja stajališta o kraju, bilo čovjekove socijalne sfere, bilo njegova biološkoga kraja. Američki novinar John Horgan u svojoj knjizi Kraj znanosti (The End of Science), u intervjuima s vodećim svjetskim znanstvenicima iz različitih područja donosi zaključke o mogućem kraju znanstvenih dostignuća kakvima se stremilo u 19. stoljeću. Postavlja se pitanje je li znanost došla do granične crte zahvaljujući otkrićima svih

bitnih postulata kao što su evolucija, struktura DNK, kvantna mehanika, nastanak svemira, pa sve do glavnih paradigmi znanstvenih otkrića?

Znanost je natopljena elementima kraja pa nije neobično da se književnost, kazalište, film i ostali oblici umjetničkog izričaja poigravaju s tim konceptom. Propitujući pojedine mitološke obrasce, ruska književnost, koja nas u ovom bloku posebno zanima, nudi različite modele, izvrće poznate mitologeme početka i kraja, a posebice smrti-uskrsnuća, odnosno mogućnosti ponovnog rađanja nakon uništenja. Tako čitamo „ledenu trilogiju" Vladimira Sorokina o sekti „izabranih", koji trebaju započeti nov život nakon predviđene katastrofe, tako valja čitati roman Kys' Tat'jane Tolstoj o životu ljudi i „izroda" nakon velike nuklearne eksplozije ili pak roman Avijatičar Evgenija Vodolazkina o osobnoj novoj povijesti čovjeka koji se budi nakon što je šest desetljeća proveo zamrznut te je pred njim prilika da upozna nov život. Nisu li takvi i junaci u prozi Viktora Pelevina, zasigurno najpoznatijeg suvremenog ruskog pisca, koji traže izlaz iz tehnološki naprednog društva u neki oblik Arkadije, a opet nakon osobnih ili općih katastrofa?

Tekstovi u ovom bloku bave se upravo temom početka i kraja u ruskoj kulturi. Oni aktualiziraju i problematiziraju ta dva arhetipska koncepta ponajprije u književnom tekstu, a onda i u arhitekturi. Hans Günther u tekstu Do kraja povijesti i natrag. Rad poslije apokalipse u stvaralaštvu Andreja Platonova obraća pozornost na čevengursku apokalipsu, odnosno zbivanja koja su se odvijala nakon velikog sloma. Primjer je tomu elektrifikacija kao buđenje svijeta iz radnog sna, što je čest motiv u prozi Andreja Platonova (vidi npr. Juvenilno more i dr.). Günther se ponajviše zadržao na analizi dvaju Platonovljevih romana, Čevengur i Iskop. Autor ističe Platonovljev motiv lokomotive, odnosno povijesti koje juri poput predvodnice lokomotive i vuče za sobom siromaštvo, skromnost i zaostalost, dok se sve ideje o napretku, boljoj budućnosti i naposljetku komunizmu, ostvaruju na razini sna. Günther upozorava na važan moment apokaliptičnosti u romanu Čevengur, što vrijedi za mnoge tekstove u ovom bloku i uopće za pitanje o „kraju". Riječ je o apokalipsi i hilijazmu (ili milenarizmu). Dok je apokalipsa općenitiji termin koji označava eshatološku predodžbu o kraju svijeta i čiji temeljni predložak pronalazimo u Otkrivenju apostola Ivana, hilijazam obuhvaća povijesne pokrete koji teže tisućljetnom kraljevstvu na zemlji. To znači da je hilijazam vezan uz ljudsku organizaciju, dok se apokalipsa odvija bez čovjekova upletanja i dolazi izvana. Koliko i što čovjek može u procesima novog početka pitanje je i za tzv. „novo čovječanstvo" kojim se bavi

Riccardo Nicolosi, analizirajući roman Sergeja Merežkovskog Raj zemaljski ili san zimske noći. Bajka-utopija 27. stoljeća iz 1903. godine. Utopijski je svijet usmjeren prema budućnosti ili prema kraju, pa je težište na onome što će biti, a posebice u ovakvom romanu, koji je jedan od najradikalnijih eugeničkih utopija napisanih na prijelomu 19. i 20. stoljeća. Merežkovskij nudi radikalnu koncepciju posthumanizma ili kraja jednog, a početka drugog tipa čovjeka uz pomoć eugenike. U takvom bi društvu budućnosti djelovale tri kaste koje se međusobno ne miješaju i odgovarale bi trima elementima: misao, sreća i rad. Osnovni princip novog života sastoji se u potiskivanju ranijeg, prošlog principa napretka. Koncentracija je dakle na kraju, na budućnosti koja bi bila nabijena „pedofilskim erotizmom" te ideologijom „rasne higijene", s naglaskom na istrebljenje „nepotrebnih rasa". Eugenička perspektiva Merežkovskog svojevrsna je šok-terapija koja liječi opću živčanu napetost devetnaestostoljetnog čovjeka, ili neurozu, što potvrđuje tezu o kriznoj situaciji kao vremenu preispitivanja i nuđenja recepata za budući „bolji" život. Ol'ga Bogdanova bavi se bliskim razdobljem prijeloma 19. i 20. stoljeća, premda u drugom kontekstu. Riječ je o transformaciji vlasteoskog imanja (rus. usad'ba) koje se nerijetko shvaća kao „raj na zemlji" s mnoštvom asocijacija na starozavjetni Eden. Biblijski mitologem ima pozitivne konotacije, kao što su: prisutnost Oca, što podrazumijeva harmoniju s prirodom, nevinost, integritet, životno stvaralaštvo, što se vezuje uz svijet kao vrt, dok su negativne konotacije nepotpunost znanja s nejasnim predodžbama o dobru i zlu, prisutnost pogibeljne tajne, iskušenja koja mogu dovesti do gubitka „zemaljskog raja" i sl. Autorica proširuje svoju analizu vlasteoskog imanja kao „rajskog vrta" ili „raja na zemlji" na sovjetsku poeziju koja će 20-ih godina prošlog stoljeća postati simbol budućnosti, što je ponovno usmjeravanje težišta na buduća zbivanja, na kraj starog i početak novog svijeta. Olga Sazontchik analizira s aspekta početka i kraja pripovijest braće Strugackij Ponedjeljak počinje u subotu iz 1964. godine. Ne smijemo smetnuti s uma da su pojmovi početka i kraja pojmovi prostorno-vremenskih kategorija, bahtinovskog kronotopa, što je za pripovjedni tekst neobično važno. U trima pričama koje su spojene u jednu, poput nizanja novela u ciklusu, povezuju se početak i kraj. Početak priče tematiziranje je mjesta i vremena i istodobno kraj putovanja, odnosno početak boravka na novom mjestu. Nizanjem početaka i krajeva stječe se dojam beskonačnosti prostora i vremena pa te dvije kategorije postaju posve nestalne. U naratološkom smislu vrijeme pripovijedanja pokazuje se kao neograničeno, čime priče problematiziraju ne samo početak i kraj nego i beskonačnost, bilo fizičku, bilo kulturno-povijesnu.

Perpetuiranjem početaka – krajeva stvara se slika beskonačnog kulturno-prirodno-znanstvenog prostora-vremena koje izlazi izvan granica obilježenog mjesta i vremena radnje priča. Da su kraj i početak uvijek povezani s mitskim koncepcijama podsjeća nas Roman Bobryk u tekstu Demitologizacija „kraja" i „početka" u pjesništvu Wisławe Szymborske. Početci gradova i država mitologiziraju se, njihovi se nastanci temelje na legendama. Prošlost je varljiva, a u etničkom ili državnom (državotvornom) smislu starost roda proporcionalna je vrijednosti roda, zbog čega varljivost prošlosti odlazi u mitsko vrijeme „oduvijek". Percepcija umjetničkog teksta također ide od početka prema kraju, a dosad smo pokazali da je mitološko-religijsko-umjetnički kraj snažnije mjesto od početka. U pjesničkoj zbirci poljske pjesnikinje W. Szymborske znakovita naslova Kraj je početak iz 1993., u istoimenoj se pjesmi tematizira rat kao svojevrstan kraj s motivima smrti i raspada. Međutim, čišćenje ruševina nakon rata ujedno je i početak novoga stvaranja te klatno ponovno naginje prema konceptu kraja kao nove nade, novog početka. Lirski subjekt zauzima poziciju u korist života i protivi se povratku u prošlost. Prošlost se tako definira kao Ništa, a sadašnjost kao Sve, čime se sugerira da sadašnjost „jest", dok prošlost „nije". Kraj, uključujući ratne katastrofe, nikada nije konačan, već je puno važnije ono što će biti. Šesti prilog u ovom tematskom bloku potpisuje Stefano Aloe. Njegov tekst o monumentalizaciji i tendencijama u konstruiranju povijesnog pamćenja u suvremenoj Rusiji naglašava važnost spomeničke kulture u toj zemlji od 90-ih godina 20. stoljeća naovamo. 90-te su bile vrijeme istodobnog rušenja i podizanja spomenika različitih vrsta. Dio se spomenika preosmislilo i prilagodilo novim uvjetima, tako da teritorij suvremene Rusije obiluje starom i novom spomeničkom plastikom. Spomenik se smatra sredstvom službene kanonizacije određenog čovjeka ili događaja kojega/koji treba zadržati u kolektivnom pamćenju, čime je spomenik okrenut prošlosti, usmjeren na početke. Spomenik dakako može značiti i stvaranje novog (novi početak) nacionalnog kanona na temelju odabranih događaja iz prošlosti. Time se spomeniku daje „nov život", „nova prilika". Spomenici kao dio društvenog života, koji su prisutniji u svakodnevici od književnosti jer su izloženi javnom prostoru i pogledu prolaznika, odgovaraju ideološkoj i društvenoj potrebi obnove nacionalnog kanona. „Ospomenjivanje" ili monumentalizacija junaka povijesne, književne i kulturne prošlosti vodi do modela pamćenja kulturnog kanona koji je zamrznut u statičnoj pozi. Upućivanjem na prošlost spomenička je kultura natopljena neomitologizmom jer nacionalna prošlost ne treba realne konture historiografije, ona stvara sliku o povijesti i o početku. Za razliku od spomeničke kulture koja je

usmjerena na prošlost, na početke, književnost sprječava okamenjenost kulture. Stefano Aloe pokazuje kako suvremeni književni tekst u preispitivanju prošlosti može preko trivijalizacije i demitologizacije premjestiti akcent s prošlosti na (varljivu) sadašnjost, ali ponajviše na budućnost.

Svi su tekstovi u ovom bloku o početku i kraju – važnim težištima u književnosti 20. stoljeća – nastali u okviru projekta posvećenog neomitologizmu u ruskoj književnosti i kulturi (Neomitologizam u kulturi 20. i 21. stoljeća), koji je od 2014. do 2018. podupirala Hrvatska zaklada za znanost. Valja spomenuti da su prilozi nastali nakon konferencije posvećene upravo početku i kraju iz neomitološke perspektive usmjerenoj na ponovno čitanje kozmogonijsko-eshatološkog (neo)mita u najširem njegovu shvaćanju. Oslanjajući se na posthumanizam, posthistorizam, postapokalipsu, propitivali smo sve koncepte s prefiksom „post-" u suvremenoj ruskoj kulturi te uvidjeli da mitologem kraja-početka/smrti-rođenja jasno funkcionira u tekstu cijeloga 20. stoljeća (S. Merežkovskij, A. Platonov, braća Strugackij, A. Tolstoj, W. Szymborska, T. Tolstaja, B. Akunin i dr.). Kolege znanstvenici iz različitih europskih sveučilišnih centara (Bielefeld, Jena, Moskva, München, Siedlce, Verona) ponudili su različite poglede na temu neomitologizma s naglaskom na konceptu početka i kraja, kao krajnjih i najvažnijih točaka svake mitološke svijesti.

Na kraju ovih kratkih uvodnih razmatranja voljela bih se zahvaliti uredništvu časopisa [sic] za književnost, kulturu i književno prevođenje, koje nam je izašlo u susret i ponudilo prostor za objavljivanje ovog bloka o početku i kraju iz neomitološke perspektive na primjeru ruske suvremene kulture.

Bibliografija

Ahmetova, M. Konec sveta v odnoj otdel'no vzjatoj strane. Religioznye soobščestva postsovetskoj Rossii i ih èshatologičeskij mif. RGGU, 2010.

Biblija. Stari i Novi zavjet. Preveli S. Grubišić, F. Gass, Lj. Rupčić. Kršćanska sadašnjost, 2001.

Meletinskij, Eleazar M. Ot mifa k literature. Učebnoe posobie po kursu. Teorija mifa i istoričeskaja poètika povestvovatel'nyh žanrov. RGGU, 2000.

Minc, Zara Grigor'evna. „O nekotoryh „neomifologičeskih" tekstah v tvorčestve russkih simvolistov." Poètika russkogo simvolizma. Iskusstvo, 2004, str. 59–96.

Rudnev, Vadim. Slovar' kul'tury XX veka. Ključevye ponjatija i teksty. Agraf, 1999.

Užarević, Josip. „Predodžbe o svemiru u mitologiji, religiji i znanosti". Neomitologizam u kulturi 20. i 21. stoljeća. Priredila J. Vojvodić, Disput, 2018, str. 19-48.

Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License